

**КОГНІТИВІСТИКА
ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО**

УДК 81-22

doi : 10.12958/2227-2844-2019-7(330)-40-46

Тимофіїва К. М.,

старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна
ekaterina.timofeeva91@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1324-4974>

**МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

*«Язык есть исповедь народа:
В нем слышится его природа,
Его душа и быт родной»
П. А. Вяземский*

Поняттям „картина світу” досить активно користуються представники різних наук: філософії, психології, культурології, гносеології, когнітології та інші.

Відносно лінгвістики, КС (картина світу) в будь-якому випадку повинна являти собою тим чи іншим чином оформлену систематизацію плану змісту мови (Алефиренко, 36). Саме поняття було введено в лінгвістичну науку В. фон Гумбольдтом, однак, незважаючи на величезну популярність, воно поки не знайшло термінологічної визначеності.

Для того щоб дати більш-менш конкретніше визначення мовної картини світу, звертаємось, насамперед, до тлумачного словника. Розгляд значень слова картина допомагає виділити найважливіші властивості даного поняття. «Картина» в словнику С. Ожегова означає „ ...те, що можна бачити, оглядати або уявляти в мовних образах... ”, а також „ ...вигляд, стан, становище чого-небудь.. ” (Ожегов, 621). Великий тлумачний словник російської мови доповнює перше визначення: „ ...яскраве і виразне словесне зображення чого-небудь... ” (Ushakov, 437). При цьому зображення тлумачиться через образ, а образ визначається як відтворення свідомістю предметів і явищ зовнішнього світу.

Мовне втілення ментальності того чи іншого народу включає в себе загальнокультурні концепти, які відображають людські цінності крізь призму етномовної свідомості, і етнокультурні концепти.

Як і в інших етнокультурах, англійська ментальність формує своє уявлення про світ. Закріплені в англійськомовній свідомості концепти, як

феномени культури – неоднорідні. Одні з них утворюють ядро етнокультурного простору, інші – його периферію. Ядро етномовної свідомості складають феномени, якими володіють всі члени лінгвокультурного співтовариства. Ті уявлення, які є надбанням тільки окремої людини або невеликого кола людей, утворюють периферію лінгвокультурного простору, яка здатна породжувати нові почуття, що виникають, як правило, в процесі реалізації так званої векторної валентності, спрямованої від однієї когнітивної одиниці до іншої. Звідси: ментальність – продукт спадкування етнокультурної інформації (Приходько, с. 69).

Велика кількість науковців неодноразово досліджувала питання пізнавального та генетичного кодів. Однак, що таке код культури? Відповідь на це непросте питання шукають і філософи, і психологи, і культурологи. У розумінні Є. Шелестюк, код культури – це свого роду „сітка”, яку культура „накидає” на навколишній світ, членує, категоризує, структурує і оцінює (Приходько, с. 71). Якщо продовжити аналогію з „сіткою”, то можна сказати, що коди культури „утворюють” якусь матрицю або систему координат, за допомогою якої задаються і потім зберігаються в нашій свідомості еталони (зразки) культури. Самі по собі коди культури – категорії універсальні, тобто вони властиві будь-якій людині. Але це не означає, що вони однаково проєктують культуру мови. Адже і їх прояв, завжди етнічно, культурно і лінгвально обумовлений. Культура, як відомо, має досить великий набір пізнавальних кодів. Але базовим кодом, ядром семіотичної системи будь-якої національної культури служить, без сумніву, етнічна мова, оскільки вона – не просто засіб опису культури, а, насамперед, знакова квінтесенція самої культури».

Для вираження ментальності народу код особливо значущий, оскільки кодування, спираючись на знаки, не обмежується процесом передачі повідомлень. Це процес, який, представляючи глибинні механізми пізнання, утворює каркас всього процесу семантизації дійсності, продуктом якої виступають ціннісно-сміслові відносини, що склалися в тій чи іншій культурі. Такі смислові відносини фокусують в собі синергетичну взаємодію мови, свідомості і культури. Тому не можна не погодитися з Б. Парахонським в тому, що „вивчення механізмів кодування реальності проливає світло на приховані глибинні процеси життя культури, встановлюючи кінцеві параметри її організації” (Стернин, с.59).

Культура формується і існує завдяки лінгвокреативному мисленню, „прив’язаному” до певного місця, часу, події і досвіду в цілому. Тому мова культури – це її „п’ятий елемент”, стихія, природне середовище, її проживання, спосіб символічної організації. Світ мовних значень з його структурою ціннісно-сміслових відносин виявляється культурною формою існування культурного знання і способом його функціонування в духовно-практичній діяльності народу. Свідомість, як вербалізована форма соціального досвіду виступає, таким чином, когнітивною базою культури (Сергієв, с. 152).

Сучасний етап вивчення мовної свідомості та вербального образу світу пов’язаний з антропоцентризмом у мовознавстві та студіями в межах тріади „мова-нація-культура”.

Невід'ємним фрагментом будь-якої мовної картини світу є вербально-оформлені ціннісні концепти, які впливають на думки та дії як індивідів, так і цілих народів. Зміст і місце цінностей у колективної свідомості суспільства можуть набувати національних особливостей, а також відрізнятися в залежності від культури.

Ментальність як загальнофілософська категорія пов'язана з такими когнітивно-культурологічними поняттями, як „пізнання”, „духовність”, „менталітет” і „концепт”. Пізнання – процес осягнення закономірностей зовнішнього і внутрішнього світу людини як феномен осягнення знань (Матвеева, с. 76). Духовність – властивість душі, коли моральні і інтелектуальні інтереси переважають над матеріальними (Матвеева, с. 21). Ментальність формується в пізнанні світу; менталітет, – по суті, сама картина світу в цілісній прагматичності народної свідомості; духовність для народного характеру поряд з розумовою складовою – це початок ментальності; концепт – її основна одиниця, її початок, який не має форми, а також не здатний „прорости словом” (Ніконова, с. 176).

Ментальні ознаки народної свідомості об'єктивуються в мові. І в цьому плані важливими виявляються категорії мовної семантики в їх когнітивно-семіологічному розумінні: значення і зміст, внутрішня форма номінативної одиниці мови, засоби вторинної і побічно-похідної номінації, культурні конотації і т.д.

У сучасній лінгвокультурології поняття „ментальність” використовується у двох смислових ракурсах: по-перше, коли говорять про етнічні або соціальні фактори нашої свідомості і, по-друге, коли намагаються обґрунтувати витоки духовної єдності та цілісності народу (Попова, с. 14).

У когнітивній лінгвокультурології ментальність – це сукупність типових проявів у категоріях рідної мови своєрідного (свідомого і несвідомого) сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу, специфічний прояв національного характеру, інтелектуальних, духовних і вольових якостей тієї або іншої культурно-мовної спільноти (Попова, с. 15).

Епіцентром ментальності виступають відповідні етнокультурні константи, які, як і архетипи, спонтанно виникають в індивідуальній свідомості. У зв'язку з цим особливої значущості набуває думка про те, що в культурі немає нічого, що не містилося б у людській ментальності. Тому слід зазначити, що ментальність набагато ширше поняття, ніж „культура” і набагато глибше, ніж поняття „свідомість”, оскільки проявляється, як правило, на підсвідомому рівні. В її часто незбагнених глибинах зароджуються і розвиваються культурні феномени, що визначають менталітет людини і народу.

Менталітет – це свого роду стереотипна установка культурно-когнітивного „камертону” на сприйняття наївної картини світу крізь призму ціннісної прагматики етнокультурної свідомості (Попова, с. 17).

Ментальність і концептосфера в сукупності складають етнокультурний зміст поняття „образ світу”. Експериментальною семантикою виявлено, що „не існує повної тотожності між когнітивними

одинацями” і „*знайомими мовними значеннями*” (Серебрянников, с. 114). З точки зору когнітивної лінгвокультурології слід зазначити, що у формуванні і репрезентації того чи іншого етнокультурного простору беруть участь обидва типи відбивних одиниць: когнітивні смисли і мовні значення.

Відомим є той факт, що суспільна свідомість на вищому етапі свого становлення формується і фіксується головним чином за участю лінгвокреативного мислення. Творча інтерпретація окремих фрагментів елементів концептуальної картини світу, осмислення їх структурних взаємозв'язків здійснюються на рівні мовної свідомості та формує мовну картину світу. „*В тканину сприйняття, не кажучи вже про основний зміст, завжди влітаються слова, знання, досвід і культура поколінь*” (Серебрянников, с. 115). Саме досвід, знання, культура, накопичені певним етномовним співтовариством, і створюють ментальність – своєрідну форму оволодіння світом. І в цьому плані не можна не скористатися критично-осмисленою точкою зору Ковальнової Л. В., згідно з якою, керуючись поняттями „*свідомість*” і „*картина світу*”, не можна говорити окремо про мовну свідомість і окремо про мовну картину світу.

Безперечно мова не пізнає світ, але в мові „*відображається все розмаїття творчої пізнавальної діяльності людини, а також знаходить своє вираження нескінченна різноманітність умов, в яких людина здобувала знання про світ – природні особливості народу, його суспільний устрій, історичні долі, життєву практику*” – все те, що в перетвореному вигляді, набуваючи символічну інтерпретацію, відображає глибинні історичні корені ментальності. Наявність комунікативно-прагматичного аспекту лінгвокультури викликає необхідність розрізняти мовну і мовленнєву свідомість.

Мовна свідомість пов'язана з ієрархією значень і операцій в мовній діяльності людини, а мовленнєва – з механізмами побудови й розуміння висловлювань.

Зовсім недавно з'явилися наукові дослідження, в яких мовна свідомість розглядається як один з рівнів картини світу, та один з можливих варіантів освоєння та презентації світу. Незважаючи на інтерес і цінність, які представляють дані підходи, все ж при цьому проблеми взаємовідношення мови, свідомості і культури залишаються на периферії.

Змістовною основою мовної свідомості є система породжуваних смислів, адже реальна практична діяльність людини, відбиваючись у свідомості і закріпившись в мові, перетворюється у внутрішню відображену модель світу. Самі ж смислові зв'язки в такому випадку являють собою результат стійких, соціально значущих і багатошарових асоціативних відносин між елементами відображеної у мовному образі ситуації. Це дає можливість одиницям мови стереоскопічно уявити всю смислову еволюцію, „*траєкторію культурного розвитку*”. Так, наприклад, ядро мовної свідомості формується з слів (ідей, понять, концептів) в асоціативно-вербальній мережі, які мають найбільше число зв'язків.

Отже, зазначимо, що вивчення мови дозволяє побачити світ з середини етномовної свідомості, сформованої відповідною культурою.

Це стає можливим тому, що саме етномовна свідомість являє собою властивий даному етносу інваріантний образ світу, безпосередньо закодований в мовних значеннях. Мовний знак як „жива клітинка” етномовної свідомості несе в собі приховану енергію (потенційну модель) культурної поведінки, а система значень відображає систему самої етнокультури. ”

Список використаної літератури

1. Алефіренко Н. Ф. Лингвокультурология: учебное пособие. М.: Флинта; Наука, 2010. 224 с. **2. Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка. М., 2001. 857 с. **3. Ушаков Д. И.** Большой толковый словарь. М., 2009. 1232 с. **4. Приходько А. М.** Дискурсологія концепту та концептологія дискурсу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна.* 2007. №782. С. 66-72. **5. Стернин И. А.** Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / [под ред. И. А. Стернина].* Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. С. 58-65. **6. Сэпир Э.** Избранные труды по языкознанию и культурологии. 2- изд. М.: Издательская группа „Прогресс”, 2001. 656 с. **7. Матвеева Т. В.** Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. М.: Флинта; Наука, 2003. 432 с. **8. Ніконова В. Г.** Національна мовна особистість: інваріантний та варіантний компоненти. *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки.* 2004. №5. Т. 2. С. 174-186. **9. Попова Т. О.** Психосемантика універсальних етнічних концептів в мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство”. К., 2004. 19 с. Режим доступу: <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/umbrella.htm>. **10. Серебрянников Б. А.** Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Л.: Наука, 1988. 216 с.

References

1. Alefirenko N. F. (2010). *Lingvokul'turologiya* [Linguoculturology]. M.: Flinta, Nauka. **2. Ozhegov S. I.** (2001). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. M. [in Russian]. **3. Ushakov D. I.** (2009). *Bol'shoj tolkovyy slovar'* [Great Explanatory Dictionary]. M. [in Russian]. **4. Prykhodko A. M.** (2007). *Dyskursolohiia kontseptu ta kontseptolohiia dyskursu* [Concept of discourse and discourse of concept]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. M. Karazina – Bulletin of Kharkiv V. M. Karazin National University*, 782, 66-72 [in Ukrainian]. **5. Sternin I. A.** (2001). *Metodika issledovaniya struktury koncepta* [Methodology for researching the structure of the concept]. *Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki – Methodological problems of cognitive linguistics*. Voronezh: Izd-vo VGU (pp. 58-65) [in Russian]. **6. Sepir E.** (2001). *Izbrannyye trudy po yazykoznaniiu i kul'turologii* [Selected Works on Linguistics and Cultural Studies]. 2-izd. M.: Izdatel'skaya gruppa „Progress” [in Russian]. **7. Matveeva T. V.** (2003). *Uchebnyj slovar'*:

russkij yazyk, kul'tura rechi, stilistika, ritorika [Training dictionary: russian language, speech culture, stylistics, rhetoric]. M.: Flinta; Nauka [in Russian].

8. Nikonova V. H. (2004). Natsionalna movna osobystist: invariantnyi ta variantnyi komponenty [National language personality: invariant and variant components]. *Naukovi zapysky Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Serii: Filolohichni nauky – Scientific notes of Luhansk Taras Shevchenko National Pedagogical University. Series: Philological Sciences*, 5, 2, 174-186 [in Ukrainian].

9. Popova T. O. (2004). Psykhosemantyka universalnykh etnichnykh kontseptiv v movnii kartyni svitu [Psychosemantics of universal ethnic concepts in the linguistic picture of the world]. *Extended abstract of candidate's thesis*. K. Retrieved from: <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/umbrella.htm> [in Ukrainian].

10. Serebryannikov B. A. (1988). Rol' chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira [The role of the human factor in language. Language and picture of the world]. L.: Nauka [in Russian].

Тимофіїва К. М. Мовна картина світу як відображення національного менталітету та її інтерпретація в сучасній лінгвістиці

У статті розглянуто питання мовної картини світу як відображення національного менталітету та проаналізовано її інтерпретацію в сучасній лінгвістиці. Систематизовано концептуальні ознаки, що характеризують поняття мовної картини світу, та досліджено засоби її інтерпретації сучасними мовознавцями. У процесі аналізу застосовано описовий та аналітичний методи. Звертається увага на співвідношення понять картина світу та мовної картини світу. Систематизовано концептуальні ознаки, що характеризують поняття мовної картини світу. Описано шляхи його інтерпретації сучасними дослідженнями. Особлива увага приділяється дослідженню такого поняття, як культурні коди, що складають систему координат, за допомогою яких формуються і зберігаються культурні зразки у нашій свідомості. Основним компонентом культурного кодексу є етнічна мова, яка є не просто засобом опису культури, а насамперед семіотичною квінтесенцією самої культури. Менталітет як загальна категорія філософії пов'язаний з когнітивними та культурологічними концепціями сприйняття, духовності та концепції. Автор розрізняє поняття мови та мовленнєвої свідомості. Застосовуються описові та аналітичні методи.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, ментальність, національний менталітет, лінгвокультурологія.

Тимофеева Е. М. Языковая картина мира как отображение национального менталитета и ее интерпретация в современной лингвистике

В статье рассмотрены вопросы языковой картины мира как отражение национального менталитета и проанализированы ее интерпретацию в современной лингвистике. Систематизированы концептуальные признаки, характеризующие понятие языковой картины

мира, и исследованы способы ее интерпретации современными языковедами. В процессе анализа применен описательный и аналитический методы. Обращается внимание на соотношение понятий картина мира и языковой картины мира. Систематизированы концептуальные признаки, характеризующие понятие языковой картины мира. Описаны пути его интерпретации современными исследованиями. Особое внимание уделяется исследованию такого понятия, как культурные коды, составляющих систему координат, с помощью которых формируются и сохраняются культурные образцы в нашем сознании. Основным компонентом культурного кодекса является этническая язык, который является не просто средством описания культуры, а прежде всего семиотической квинтэссенцией самой культуры. Менталитет как общая категория философии связан с когнитивными и культурологическими концепциями восприятия, духовности и концепции. Автор различает понятия языка и языкового сознания. Применяются описательные и аналитические методы.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, ментальность, национальный менталитет, лингвокультурология.

Tymofiiwa K. M. The linguistic picture of the world as a reflection of national mentality and its interpretation in modern linguistics

The article deals with the issue of the linguistic world picture as the reflection of national mentality and analyzes its interpretation in modern linguistics. The correlation between the notions of world picture and linguistic world picture is drawn attention to. The conceptual attributes characterizing the notion of the linguistic world picture are systematized. Ways of its interpreting by modern researches are described. Special attention is paid to research of such notion as cultural codes composing system of coordinates by means of which cultural patterns are formed and kept in our consciousness. The major component of cultural code is ethnical language which is not just a means of culture description but first of all semiotic quintessence of the culture itself. Mentality as a general category of philosophy is connected with cognitive and culturological conceptions of perception, spirituality and concept. The author distinguishes the notions of language and speech consciousness. Descriptive and analytic methods are employed.

Key words: linguistic world picture, concept, mentality, national mentality, cultural linguistics.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2019 р.

Стаття прийнята до друку 14.10.2019 р.

Рецензент – д. філ. наук, проф. Поповський А. М.